

Олена Петрушка

кандидат економічних наук, доцент,

Західноукраїнський національний університет,

м. Тернопіль, Україна

petrushka888@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2065-8825

КОРПОРАТИВНЕ ШАХРАЙСТВО: ІМАНЕНТНІ ОЗНАКИ ПРОЯВУ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

Розвиток національної економіки безпосередньо залежить від стану фінансового-господарських операцій економічних суб'єктів. Успіх будь-якої компанії, здебільшого, залежить не тільки від вміння ефективно управляти фінансовими ресурсами, а й оперативно ідентифікувати зовнішні та внутрішні ризики, які несуть загрози щодо забезпечення фінансової стійкості на ринку. Однією із небезпек розвитку сучасного бізнесу виступає корпоративне фінансове шахрайство.

Дослідженню питань фінансового шахрайства, в тому числі й вивченню ризиків зловживань на корпоративному рівні, присвятили свої праці наступні вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Герасименко, Л. Гончар, М. Данилюк, Л. Де Кокер, С. Єфремов, М. Карлін, В. Мисюк, М. Нежива, А. Пурайте, С. Тесля, В. Шевцов та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень з окресленої проблематики, питання виявлення основних ознак корпоративного шахрайства в сучасних умовах та пошук ефективних методів боротьби з ним залишається актуальною проблемою сьогодення та потребує більш глибокого вивчення.

Шахрайство найчастіше розглядається як глобальне явище, сформоване складною взаємодією економічних, психологічних та соціальних умов. Практично кожна компанія – не залежно від її розміру, галузевої спеціалізації чи місцезнаходження – схильна до корупційних ризиків.

Тому, під корпоративним фінансовим шахрайством слід розуміти умисні свідомі дії керівників компанії або її найманих

працівників, які суперечать закону, пов'язані із зловживаннями як фінансового, так і морального характеру, несуть шкоду інтересам компанії та суспільству загалом.

Зростання кількості корпоративних фінансових злочинів і, як наслідок, прояв негативних наслідків від них зумовлює необхідність вивчення шляхів та механізмів виявлення та запобігання шахрайським діям. Однак, для того, щоб правильно сформувати систему запобігання та розслідування професійного шахрайства, необхідно розглянути основні фактори, які мають вплив на нього. Існують зовнішні та внутрішні фактори, які сприяють поширенню корпоративного шахрайства:

– зовнішні: інфляційні процеси; суперечності податкового законодавства; недобросовісна конкуренція; зловживання зі сторони постачальників та споживачів; корупційні схеми в публічних закупівлях; форс-мажорні обставини та ін.;

– внутрішні: відсутність трудової дисципліни; можливість надання недостовірної та перекрученої інформації; некомпетентність посадових осіб; відсутність ревізій та незалежних перевірок; недостатність контрольних заходів; необмежені службові повноваження; існування кругової поруки в колективі; складна організаційна структура бізнесу; порушення принципу невідворотності покарання; слабкий фінансовий контроль з боку власників компанії та ін.

Незважаючи на наявність всіх цих факторів, слід зазначити, що основною рушійною силою у вчиненні шахрайських схем виступають трудові ресурси, як основа розвитку бізнесу. Існують три основні причини, що спонукають співробітників здійснювати злочинні дії всередині компанії: службове становище, зовнішні обставини та виправдання [8, с. 65-66]. Ці фактори можна назвати «наріжним каменем» корпоративного шахрайства. Службове становище служить сприятливою можливістю на деякий час здійснити та приховати шахрайство, використовуючи фінансові ресурси у особистих цілях (брак внутрішнього контролю та низька виробнича дисципліна); тиск зовнішніх обставин, викликаний безліччю причин матеріального та соціального характеру, які людина не здатна подолати (непереборне бажання власної наживи, відчуття невідповідності між рівнем

заробітної плати та обсягом закріплених обов'язків, особисті боргові зобов'язання); виправдання шахрайства шляхом внутрішніх переконань правильності вчинених злочинних дій (важка життєва ситуація, конфлікт з керівництвом компанії та ін.).

Залежно від категорії суб'єкта господарювання, який здійснює злочин, корпоративне шахрайство можна розділити на такі види:

1) шахрайство з боку директорів або менеджерів (змова з метою банкрутства компанії та виведення активів);

2) розтрата або крадіжка з боку працівників (замовлення послуг у сторонніх організацій за завищеними цінами з умовою виплати працівникам певної суми в якості компенсації);

3) шахрайство з боку постачальників (постачання неякісної сировини);

4) шахрайство з боку клієнтів (несплата виконаних замовлень);

5) фіктивне інвестування (інвестування в компанію, яка збанкрутує, з метою отримання неправомірної вигоди) [2, с. 171].

Корпоративне фінансове шахрайство на сучасному етапі проявляється в різних формах. Воно весь час трансформується і набуває нових рис в залежності від динаміки економічних тенденцій.

Згідно класифікації Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (Association of Certified Fraud Examiners, ACFE), корпоративне шахрайство можна поділити на три основні категорії: незаконне привласнення майна, корупція та шахрайство з фінансовою звітністю (рис. 1).

Яскравими прикладами фінансових зловживань щодо привласнення активів у теперішній час виступають як махінації з грошовими коштами, так і шахрайські схеми з привласнення активів, які є гуманітарною допомогою або допомогою ЗСУ, укладення збиткових угод на користь керівництва компанії або інших осіб, придбання компанією неіснуючих товарів і послуг, оформлення «мертвих душ» на підприємстві та привласнення їх заробітної плати, здійснення виплат окремим працівникам, які не передбачені законодавством або трудовим договором та ін. [3, с. 278].

Поширеним видом корупції в українському бізнесі є отримання неправомірної вигоди за надання переваг перед іншими

контрагентами. Такими порушеннями зловживають працівники, які приймають рішення про проведення тендерів, визначають прохідну ціну та переможця закупівель. Насамперед, це керівники компаній, менеджери відділу закупівель, учасники тендерних комітетів. Надання переваг може полягати в укладенні договору за наявності інших більш вигідних для компанії пропозицій, визначенні менш вигідних для компанії умов (збільшення ціни, зменшення строку оплати тощо), передачі інсайдерської інформації про закупівлю (яка найнижча запропонована ціна та ін.).

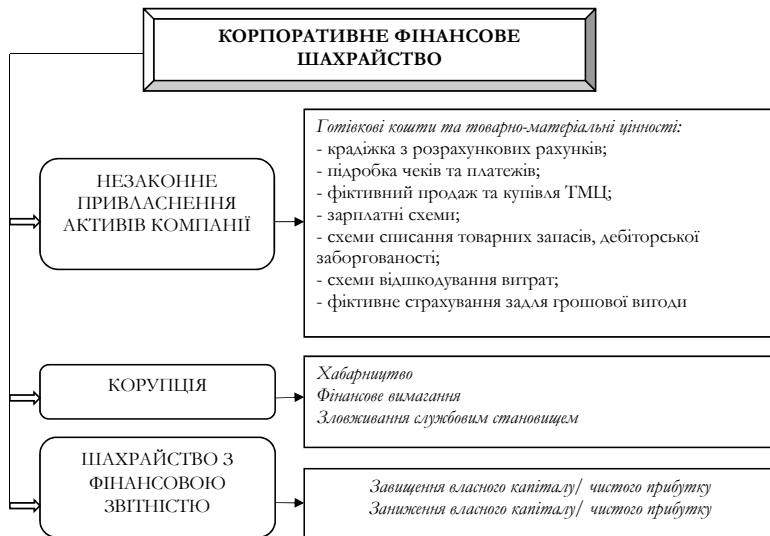


Рис. 1. Схема корпоративного фінансового шахрайства

Джерело: складено автором на основі [9; 10; 11].

Завищення або заниження власного капіталу (чистого прибутку) є найменш поширеним, проте найбільш збитковим видом корпоративного шахрайства. Як правило, викривлення доходної або витратної частини фінансової звітності вчиняється топ-менеджментом компанії, коли має місце конфлікт «директор – власник» або ведеться «корпоративна війна» між власниками компанії. Фіктивні господарські операції штучно завищують витрати компанії, що унеможливорює

виплату дивідендів акціонерам та сплату реальних розмірів податків та податкових платежів до бюджету [6, с. 164-165].

Кожна з цих категорій шахрайства має свої специфічні ознаки, за допомогою яких можна встановити факт фінансових зловживань та розробити програми, спрямовані на запобігання та виявлення порушень в діяльності компаній. Такими ознаками є: шахрай, вартісна оцінка шахрайства (суттєвість виявлених збитків), періодичність шахрайства, наявність мотиву або тиску, на благо кого/чого спрямовано зловживання, обсяги активів та ієрархічна структура управління компанії.

У щорічному звіті ACFE «Report to the Nations» у 2022 році Україна посіла одне з найвищих місць за кількістю виявлених випадків корпоративного шахрайства серед країн Східної Європи, Західної та Центральної Азії. Так, питома вага фінансових зловживань українських компаній становить близько 15% від загального обсягу виявлених випадків [11]. Щороку у світі середньостатистична компанія втрачає до 5% річного обсягу виручки у результаті зловживань зі сторони своїх менеджерів. Середні втрати вітчизняних компаній за останні два роки є значно вищими (приблизно у 2-3 рази), що зумовлено складною політичною, економічною та соціальною ситуацією, пов'язаною з наслідками епідемій та воєнних дій на території України [10; 11].

За даними ACFE найпоширенішими видами корпоративного фінансового шахрайства є підробка фінансової звітності, корупція та заволодіння активами підприємства. Як видно з рис. 2, найпоширенішим різновидом корпоративного шахрайства є незаконне привласнення активів, у якому співробітник краде або зловживає ресурсами роботодавця.

Протягом 2016-2022 рр. питома вага шахрайським схем щодо привласнення майна майже не змінилася і становить 86%. Щодо корупції, то цей вид шахрайства зріс у 2022 р. до 50%, що на 15% більше у порівнянні з 2016 р. [9; 11]. Схеми шахрайства з фінансовою звітністю, у яких зловмисник навмисно спричиняє суттєві викривлення або упушення в фінансових звітах компанії, є найменш поширеними та скоротились до 9% у 2022 р [11].

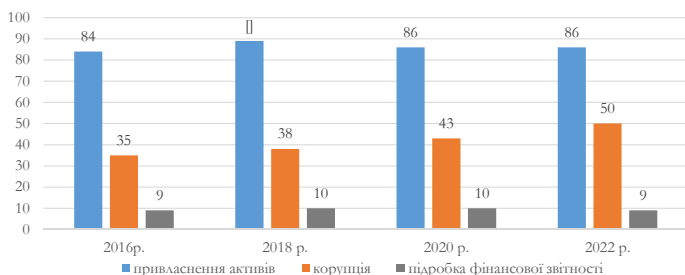


Рис. 2. Види корпоративного шахрайства у світі, %

Джерело: складено автором на основі [9; 10; 11; 14].

Якщо аналізувати величину збитків, яку несуть компанії через шахрайські схеми, то слід відзначити, що незважаючи на високий рівень махінацій щодо привласнення активів, розмір фінансових втрат по цьому виду шахрайства є незначним у порівнянні із зловживаннями із фінансовою звітністю. Обсяг збитків по даному виду корпоративного шахрайства є досить значним та перевищує інші показники у 4-5 разів (див рис.3).

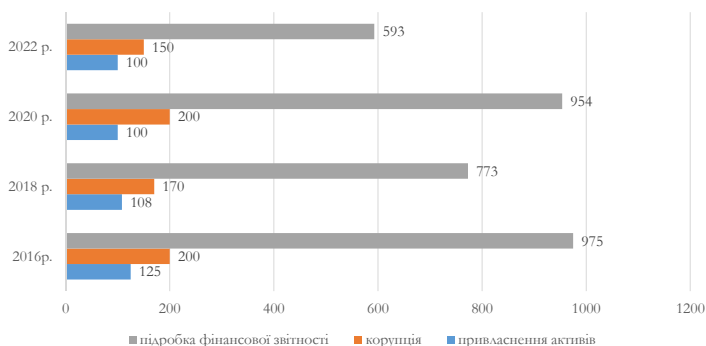


Рис. 3. Обсяги фінансових втрат від різних видів корпоративного шахрайства протягом 2016-2022 рр., тис. дол. США

Джерело: складено автором на основі [9; 10; 11; 14].

Так, за 2016-2020 рр. спостерігається незначне коливання обсягів фінансових втрат (у межах 8-15%) від таких видів корпоративного шахрайства як корупція та привласнення активів та зменшення в

середньому на 40% обсягу фінансових збитків з 975000 дол. США за випадок у 2016 р. до 593000 дол. США за випадок в 2022 р. [9; 10; 11; 14]. Така динаміка є позитивним моментом та характеризує ефективну діяльність органів влади, керівництва компаній та їх власників у боротьбі із ризиками фінансового шахрайства.

Але не тільки фінансові збитки зазнає компанія внаслідок здійснення шахрайства та економічних злочинів. Корпоративне шахрайство завдає суттєвої шкоди нематеріальним активам, таким як: відносини з бізнес партнерами, репутація, імідж бренду, інвестиційна привабливість, руйнування корпоративної культури тощо, що є надзвичайно важливими факторами для забезпечення успішної діяльності та розвитку будь-якої суб'єкта підприємництва [3, с. 276].

Багато вітчизняних компаній вкладають величезні ресурси для боротьби з шахрайством, але це не вирішує проблему кардинально і залишає безліч можливостей для скоєння злочинів. Світова практика спрямована на запобігання шахрайству шляхом створення «корпоративного духу». Більше того, важливо чітко розуміти, на що спрямовані заходи щодо запобігання економічним злочинам: усунення мотиву чи виправдання корпоративного шахрайства. Більше того, при створенні системи протидії корпоративному шахрайству необхідно, щоб вона відповідала наступним критеріям: формування та реалізація анти шахрайських заходів не повинно коштувати дорожче, ніж збитки від настання потенційних ризиків шахрайства. Варто також пам'ятати, що велика компанія може дозволити собі створити структуру економічної безпеки, оскільки на малому підприємстві це дорого, непрактично і не відповідає вищезгаданим критеріям.

Сьогодні існує безліч способів протидії корпоративному шахрайству та дій щодо його своєчасного виявлення, але не всі приносять позитивний результат. Найефективнішими, на нашу думку, є комплексні заходи, що поєднують в собі такі напрямки:

1) ефективні процедури контролю – створення корпоративного контролю, спрямованого на ліквідацію втрат прибутку, пов'язаних з корпоративним шахрайством, розробка заходів, спрямованих на запобігання, раннє виявлення ризиків шахрайства та формування ефективної системи внутрішнього контролю [7, с. 182-184], застосування інструментів, що забезпечують економічну безпеку і проведення внутрішніх розслідувань;

2) кадрова політика – формування бездоганної корпоративної культури, атестація персоналу, формування кадрового резерву, створення сприятливих умов праці та ін. При особистому спілкуванні на нарадах і корпоративних зустрічах пояснювати співробітникам важливість етичного ведення бізнесу, транслювати позицію керівництва щодо корупції та шахрайства. Проводити внутрішні тренінги для співробітників по темі етичних практик і карати тих, хто став ініціатором шахрайства. Відрегульована система навчання та підвищення кваліфікації співробітників усіх структур та рівнів відіграє важливу роль у забезпеченні економічної безпеки підприємства.

3) створення служби корпоративної безпеки - окремий підрозділ з фахівців різних профілів (економічного, юридичного, IT-сфери), до компетенцій якого буде входити накопичення інформ-ації та контроль за діяльністю компанії у різних бізнес-процесах. Важливим завданням служби корпоративної безпеки є своєчасне отримання інформації про підготовку протиправних дій, про доконаний факт шахрайства.

Отже, одним із ключових завдань бізнесу є протидія корпоративному шахрайству, насамперед, шляхом формування всередині компанії такого середовища, яке б нівелювало прояви протиправної діяльності.

В даний час зростає потреба в ефективному інтегрованому системному підході, який повинен поєднувати в собі механізми внутрішнього контролю та систему регулятивних норм корпоративної культури, що є поширеними засобами боротьби із корпоративним шахрайством у світовій практиці.

Вирішення даної проблеми дозволить не тільки підвищити ефективність діяльності компаній, а й знизити їх витрати, зменшити корупцію, оскільки шахрайські дії в компаніях приносять суттєві втрати для суспільства в цілому.

Література

1. Герасименко О. М. Шахрайства у вітчизняних компаніях: види, фактори виникнення, професійні схеми та заходи боротьби. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. №1 (53). С. 151-160.
2. Гончар Л. В., Малахова А. В., Невкипіла О. С. Фінансове шахрайство та безпека. *Інноваційна економіка. Інноваційні технології та економічна безпека*. 2021. № 3-4 (87). С. 170-174.

3. Данилюк М.О., Данилюк-Черних І.М., Мацук З.А. Протиріччя та фінансові шахрайства в реальному секторі економіки. *Бізнес Інформ*. 2022. №1. С. 274-279.
4. Єфремов С. О. Теорія боротьби з корпоративним шахрайством. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/440179/svyatoslav-yefremov-teoriya-borotby-z-korporatyvnyy-shahrajstvom-chasty-na-1>.
5. Карлін, М., Стащук, О., Борисюк, О. (2021). Фінансові аспекти врахування нових економічних ризиків у діяльності підприємств. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. № 4 (39), 376–386.
6. Нежива М. О., Мисюк В. О. Протидія шахрайству в умовах війни. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1. С. 160-166.
7. Тесля С. М., Кипаца О. С. Методи попередження та усунення фінансових шахрайств на підприємствах України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2019. Вип. 56. С. 175-184.
8. Шевцов В. М. Корпоративне шахрайство в українських компаніях. *Довідник економіста*. 2019. Вип. 6. С. 64-68.
9. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: 2022 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. 2018. URL: <https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>.
10. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: 2020 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. 2020. URL: <https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2020/>.
11. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: 2022 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. 2022. URL: <https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>.
12. De Koker L. Financial action task force standards and financial inclusion: what should be done – and what should not be done – to improve the alignment between integrity and inclusion policy objectives? 2020. DOI: 10.2139/ssrn.3679779.
13. Puraitė A. Economic impact of organised crime to state security. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 185–199.
14. PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey 2022. PwC: website. URL: <http://surl.li/gnlbb>.